

Van idee naar tekst

Van idee naar tekst

Creatief denken en schrijven voor professionals

Karel Witteveen

Boom Lemma uitgevers

Den Haag

2014

Inhoud

Voorwoord	9
Inleiding	11
DEEL I CREATIEF DENKEN	15
1 De opzet	17
1.1 Inleiding	17
1.2 Uitgangspunten boek	18
1.3 De dynamische schrijfcyclus	20
1.4 Creatief schrijven	23
2 Het creatief proces	25
2.1 Inleiding	25
2.2 Een idee	25
2.3 De creatieve driehoek	26
2.4 Het schrijfproces	29
2.5 Onbewust denken	29
2.6 Verticaal versus lateraal denken	31
2.7 Creatieve houding	33
3 Hersenen en taal	37
3.1 Inleiding	37
3.2 Het menselijk brein	37
3.3 Taal als tekensysteem	42
3.4 Taal in bedrijf	43
4 Ken jezelf	49
4.1 Inleiding	49
4.2 Zes gekleurde denkhoeden	49
4.3 Meervoudige intelligenties	51

4.4	Mijn breinbewegingen	54
4.5	Creatieve werkplaats	56

5 Lenig denken 57

5.1	Inleiding	57
5.2	Bewuste denktechnieken	57
5.3	Onbewuste denktechnieken	69
5.4	Creatieve werkplaats	74
	Leesplank	77
	Noten deel 1	78

DEEL II CREATIEF SCHRIJVEN 79

6 Van idee naar tekst 81

6.1	Inleiding	81
6.2	Rol van de auteur	81
6.3	Rol van het onderwerp	83
6.4	Rol van de taal	84
6.5	Rol van het medium	86
6.6	Rol van de lezer	87

7 Beschrijven 89

7.1	Inleiding	89
7.2	Nieuwsgelateerde teksten	89
7.3	Schrijven over popmuziek	93
7.4	Technieken voor beschrijven	94
7.5	Creatieve werkplaats	104

8 Verbeelden 107

8.1	Inleiding	107
8.2	Schrijven in beelden	108
8.3	Beeldspraak	116
8.4	Taalgebruik	119
8.5	Creatieve werkplaats	127

9 Vertellen 129

9.1	Inleiding	129
9.2	Verhaalkenmerken	131
9.3	Verhaalopbouw	135

9.4	Soorten verhalen	149
9.5	Een casus; Gareth Williams	151
9.6	Creatieve werkplaats	159
	Leesplank	162
	Noten deel 2	163

DEEL III STIJL & COMPOSITIE **165**

10 Stijl **167**

10.1	Inleiding	167
10.2	Stijlelementen	167
10.3	Stijlniveaus	168
10.4	Stijltypologie	169
10.5	Creatieve werkplaats	172

11 Taal **175**

11.1	Inleiding	175
11.2	Stijlkenmerken	176
11.3	Stijlonderdelen	185
11.4	Stijlvoorbeelden	195
11.5	Creatieve werkplaats	206

12 Compositie **209**

12.1	Inleiding	209
12.2	Samenstelling	209
12.3	Uiterlijke opbouw	210
12.4	Een voorbeeld: de longread	215
12.5	Creatieve werkplaats	217
	Leesplank	219
	Noten deel 3	219

Bijlage 1: Dynamische schrijfcyclus **221**

Bijlage 2: Stijlwijzer **223**

Register **225**

Over de auteur **239**

Voorwoord

Van de uitgever kreeg ik het verzoek mijn eerste boek – *Creatief schrijven* – te herzien, dat uit 2006 dateert. Geen overbodige luxe: er zijn immers alweer andere inzichten over creatief denken en schrijven. Zelf had ik inmiddels veel nieuwe ideeën en ervaring opgedaan in de tussenliggende jaren. Ik heb gewerkt met bachelor- en masterstudenten van verschillende hbo-opleidingen: van journalistiek tot kunst. En ik ontwikkelde in die jaren een programma waarin drie stappen zijn te onderscheiden, die van ideeënvorming, schrijven en compositie & stijl alsmede de dynamische schrijfcyclus. In dezelfde periode ben ik me meer gaan toeleggen op storytelling, een manier van schrijven waarin het proces – de plot – voorrang krijgt op het resultaat. Ik ontdekte dat verhalende teksten aansluiten bij de huidige tijd waarin het nieuws razendsnel zijn weg vindt naar lezer, luisteraar en kijker, maar het verhaal erachter nog aandacht behoeft. Een verhaal vertellen doe je anders dan het beschrijven of becommentariëren van een gebeurtenis of rapport. Kortom, in plaats van een herschrijving, werd het een nieuw boek.

Met plezier heb ik deze nieuwe uitgave geschreven. Als eerste dank ik mijn vriendin Marjolein Hoogerwaard, die me niet alleen moreel ondersteunde, maar ook telkens meelas en meedacht. Verder ben ik veel dank verschuldigd aan Gertjan Aalders, docent journalistiek en storytelling aan de Hogeschool Windesheim. Met hem heb ik twee jaar lang intensief samengewerkt als collega-docent in Zwolle. Tijdens het schrijven heeft hij het manuscript aandachtig gelezen en van kritisch commentaar voorzien. Ook deed hij me verschillende ideeën en oefeningen aan de hand. Ook dank ik Erwin de Wolf, webdesigner en uitvinder, die mij kundig heeft geholpen bij het ontwikkelen en drukklaar maken van figuren en illustraties. Tot slot wil ik Astrid van der Schee, uitgever bij Boom Lemma uitgevers, en Esther den Hollander, redacteur, danken voor hun enthousiaste ondersteuning en support.

November 2013 - maart 2014

I nleiding

Dit boek is een vervolg op *Creatief schrijven* dat eind 2006 verscheen. Het is een compleet nieuwe versie geworden. Zo is het schrijfproces als uitgangspunt genomen met evenveel aandacht voor de ideeënvorming als het schrijven zelf. Hierdoor heeft het creatief denken een zelfstandige plek gekregen in het boek. Elke tekst vangt immers aan met een idee voor een onderwerp of invalshoek. Hierna ga je schrijven, waarbij je speciaal let op stijl en compositie. Boven- genoemde onderdelen – creatief denken, creatief schrijven en stijl – hebben dan ook apart aandacht gekregen. Deze nieuwe indeling is niet zomaar ontstaan, maar is mede gevoed door mijn werkervaring in de periode tussen 2006 en dit jaar.

Deze ervaring heb ik onder meer opgedaan door de colleges die ik heb gegeven aan twee hbo-opleidingen: de interdisciplinaire masteropleiding van de kunstacademie St. Joost in Breda en de bachelor Journalistiek aan de Hogeschool Windesheim in Zwolle. Verder heb ik in de tussenliggende periode trainingen en workshops verzorgd voor redacteuren, communicatie-medewerkers en tekstschrijvers. Ook deze hebben mijn kennis en inzicht in creatieve processen verrijkt.

Het creatief proces start bij de auteur en ongeacht het type tekst bewandelt hij dezelfde route bij het schrijven: van idee naar de definitieve tekst. Daarbij houdt hij doorgaans rekening met doel, doelgroep en medium. Natuurlijk verschillen de inhoud, omvang en uitwerking per tekstsoort; een studiepapier over ‘Het effect van digitalisering op ouderen in stedelijke regio’s’ moet aan andere criteria voldoen dan een column in de *Linda* over ‘Keuzestress bij dertigers’. Toch is de wijze waarop deze teksten tot stand komen vrijwel dezelfde.

Inhoud

Vandaar de titel van dit boek: *Van idee naar tekst*. Ik leg de nadruk op het schrijfproces van aanvang tot het eind. Er worden in dit proces vijf aspecten

onderscheiden die elkaar onderling beïnvloeden: *auteur, onderwerp, taal, medium en lezer*. Ze krijgen elk een eigen rol. Het ligt aan het doel en het type tekst welke rol nadruk krijgt in wat ik de *dynamische schrijfcyclus* noem; soms ligt de nadruk op één rol, bijvoorbeeld op het onderwerp, soms strijden twee rollen om voorrang, bijvoorbeeld de auteur en zijn taal. Creatief denken en schrijven is in mijn visie een spel tussen de bovengenoemde rollen. Door stil te staan bij de vijf rollen die met elkaar verbonden zijn, krijg je meer grip op het schrijfproces. Hierdoor kun je sneller creatieve accenten leggen.

Doelgroep

Dit boek is geschikt voor auteurs van uiteenlopende soorten teksten; gedrukte en digitale, zakelijke en journalistieke. Denk hierbij concreet aan studenten journalistiek en communicatie en marketing, maar ook aan tekstschrijvers, redacteurs en communicatieadviseurs. Hun biedt het inspiratie voor het schrijven van creatieve teksten; van idee tot stijl en compositie. Want in principe is er geen verschil in de weg naar het doel dat je voor ogen hebt: een aantrekkelijke tekst schrijven die leesbaar is voor je eigen doelgroep, digitaal, analoog of beide.

Opzet

Het boek bestaat uit drie delen. Het eerste deel gaat over *creatief denken*, over technieken die je kunt gebruiken bij het verkennen van je onderwerp. Maar ook word je zelf aan een onderzoek onderworpen: vind je jezelf creatief? Waar ligt jouw creatieve kracht en uitdaging? Hoe schrijf jij doorgaans een tekst? Waar let jezelf op bij het lezen van een tekst?

Deel twee zoomt in op *creatief schrijven*. Je gaat aan de slag met technieken om creatieve invalshoeken te vinden. Ook vind je er voorbeelden van soorten teksten; van beschrijvende, beeldende tot verhalende. Deel drie tot slot, *stijl & compositie*, geeft je inzicht in stijl- en compositieonderdelen.

In elk deel vind je naast uitleg en voorbeeldteksten ook een aantal zogeheten denk-, schrijf- of stijllabs: korte opdrachten of overdenkingen die betrekking hebben op de voorafgaande theorie. Ze laten je even stilstaan bij het onderwerp. Verder bevat elk deel creatieve opdrachten, te vinden in de *Creatieve werkplaats*, alsmede leestips op de *Leesplank*. Tot slot vind je, verspreid door het boek, korte kaderteksten over wetenschappers, schrijvers, journalisten en creatief denkers. Ze verbreden het besproken thema en zijn tevens bedoeld als

inspiratiebron. Kortom, voor je ligt een rijk gevuld lees- en werkboek, voor jou als avontuurlijke denker en schrijver.

Veel lees- en schrijfplezier!

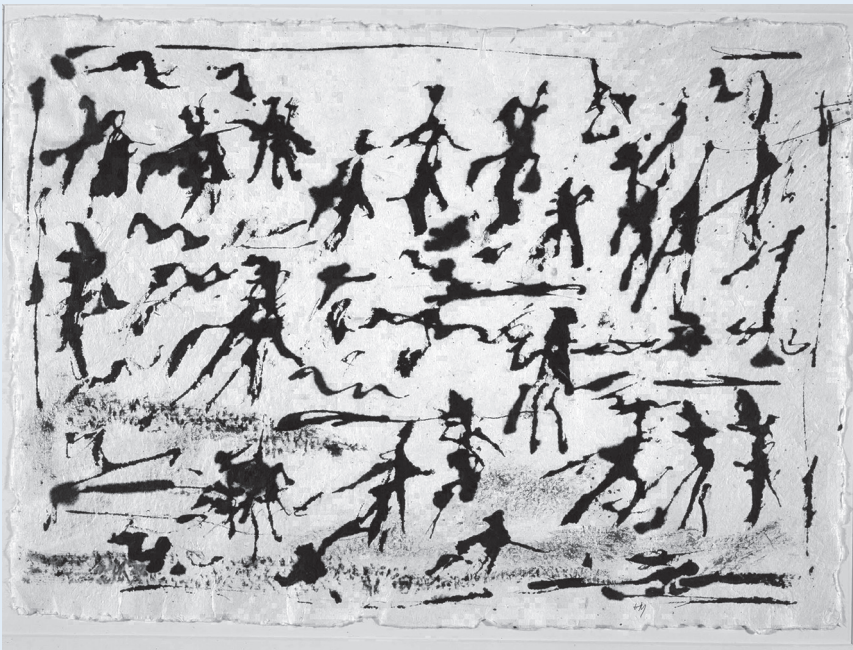
Karel Witteveen
19 maart 2014

DEEL 1

CREATIEF DENKEN

Twee creatieve methoden

We introduceren in dit deel de *dynamische schrijfcyclus* en de *creatieve driehoek* als opmaat voor de tekst. We starten met creatief denken in relatie tot taal, gevolgd door zelfonderzoek en sluiten af met een reeks denktechnieken voor ideeënvorming.

Henri Michaux, zonder titel

1.1 Inleiding

Een tekst schrijven is een complexe zaak. Voordat je een e-mail, blog of artikel schrijft, heb je talloze handelingen verricht, geestelijke en lichamelijke. Ook heb je gebruik gemaakt van je korte- en langetermijngeheugen. Schrijven is een proces dat begint met een idee. Of met een reeks vragen. Is het een goed idee? Misschien zijn er andere, betere ideeën? Welk onderwerp moet ik kiezen? Hoe kom ik aan documentatie? Voor wie schrijf ik de tekst? Een tekst schrijven is een cognitief proces, een vorm van probleem oplossen. Over elke stap – van idee tot de uiteindelijke tekst – denk je na, neem je een beslissing. Hoe die beslissing tot stand komt lees je verderop in dit deel. We verklappen hier alvast één ding: het gebeurt deels onbewust. Niettemin begint het schrijfproces in je hoofd, in de hersenen. Deze brengen je op nieuwe ideeën, geven informatie door, sturen je hand aan op het toetsenbord, zorgen voor de juiste concentratie of leiden je juist af. Kortom, een complex maar wonderlijk orgaan, dit brein.

Dit boek gaat over het schrijven van creatieve teksten; van informatieve, journalistieke tot verhalende teksten. Het biedt voorbeelden, handreikingen en technieken om deze teksten op een creatieve manier te benaderen. Schrijven wordt zo een *spel* tussen vijf spelers: auteur, onderwerp, taal, medium en lezer. Een spel waarbij je op zoek gaat naar je eigen creatieve aanpak, stem en signatuur. Daarbij past een bepaalde actieve, open houding. Hiervoor gelden de volgende drie voorwaarden:

1. Openstellen voor creatieve invallen.
2. Durven afwijken van je bestaande, al bewezen werkwijze.
3. Erkennen maar negeren van je innerlijke censor.

1.2 Uitgangspunten boek

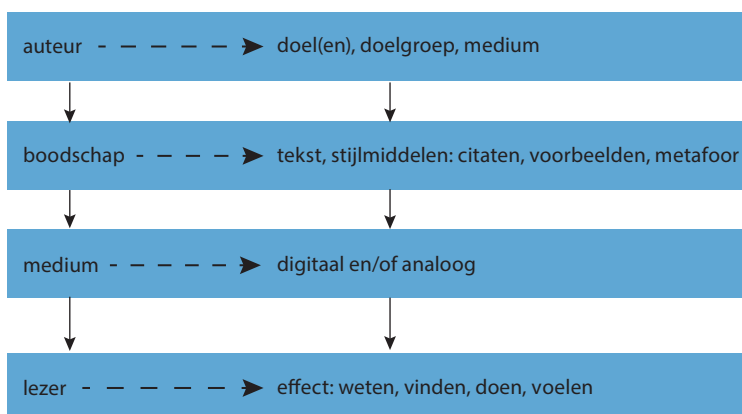
Op deze voorwaarden komen we nog terug. Eerst benoemen we de uitgangspunten van dit boek. We maken gebruik van twee benaderingen bij het schrijven van teksten, namelijk de *retorica* en de *pragmatiek*. De eerste komt oorspronkelijk uit de klassieke oudheid en betekent letterlijk welsprekendheid, de tweede stamt uit de jaren zestig van de vorige eeuw en is onderdeel van de linguïstiek.

Retorische benadering

De retorische benadering is een vorm van eenzijdige communicatie; de auteur neemt het voortouw, de lezer volgt. Hij wil de lezer overtuigen met een logische opbouw en bewijsvoering. Hiervoor gebruikt hij een stappenplan met verschillende technieken en stijlmiddelen om zijn doel te bereiken. In de Griekse oudheid bestond de retorica uit vijf stappen.

1. *Inventio* of voorbereiding: vinden van het thema of vraagstelling, alsmede de argumenten.
2. *Dispositio* of ordening: ordenen van de argumenten pro en contra en nadenken over overredings- en communicatiemiddelen.
3. *Elocutio* of uitspraak: uitwerken in duidelijk en correct taalgebruik.
4. *Memoria* of herhaling: oefenen op hoofdlijnen of uit het hoofd leren van de presentatie.
5. *Actio* of presentatie: uitspreken van de presentatie; letten op stemgebruik, gebarentaal, gezichtsexpressie en lichaamstaal.

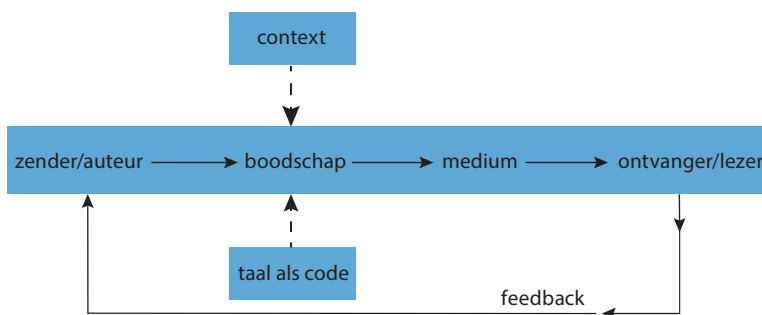
Dit vijfstappenplan had in de oudheid uitsluitend betrekking op mondelinge voordrachten. Niet vreemd want de samenleving was een overwegend mondelinge; schrijven deed men nauwelijks. Het retorisch schema heeft echter zijn waarde bewezen, ook voor schrijvers. Zodoende gebruiken we het in aangepaste vorm nog altijd. De werkwijze is verticaal: de auteur bepaalt de condities en de wijze waarop hij zijn tekst opstelt; de lezer leest de tekst. Zijn rol is passief, die van consument van de tekst.

Figuur 1.1 *Retorica als verticale werkwijze*

Pragmatische benadering

In de pragmatische benadering is de tweezijdige communicatie sterker ontwikkeld. De tekst wordt hier beschouwd als een vorm van communicatie tussen zender, boodschap, medium en ontvanger. Hierbij speelt de context van de boodschap alsmede de taal als code eveneens mee. In dit model is sprake van een horizontale verhouding tussen de onderdelen waarbij de interactie tussen auteur en lezer bepalend is. De lezer interpreteert de boodschap en koppelt die terug (feedback) aan de auteur of het medium.

Figuur 1.2 *Pragmatiek als horizontale werkwijze*

Beide benaderingen zijn bruikbaar voor de wijze waarop we in dit boek met creatief denken en schrijven werken. De retorische werkwijze legt de actie bij de auteur; hij kan met bepaalde technieken en stijlmiddelen in de tekst een bepaald effect sorteren bij de lezer. Hoe meer kennis van de lezer, hoe beter

hij zijn tekst op hem kan afstemmen, hoe groter het effect van de tekst. Deze werkwijze sluit aan bij de journalistieke en communicatieve praktijk.

De pragmatische werkwijze is dynamischer van aard; zowel auteur als lezer zijn betrokken bij de totstandkoming van de tekst. Met andere woorden: de tekst krijgt pas na lezing zijn definitieve betekenis. Het is de lezer die hem deze betekenis verleent. Simpel gezegd, een tekst die niemand leest bestaat communicatief gezien niet. Zijn er meer lezers dan zijn in principe meer 'lezingen' van de tekst mogelijk.

Schrijven is een vorm van spreken

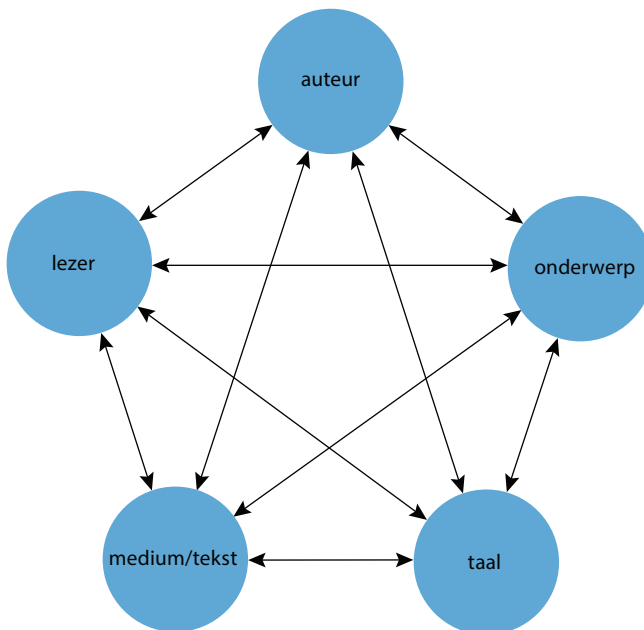
In onze visie is schrijven een vorm van indirect spreken. Indirect omdat het niet face to face gebeurt maar via een medium, digitaal of analoog. Deze visie is geïnspireerd op de *taalhandelingstheorie* van de Amerikaanse filosoof John Searle. Hij vatte taal op als een handeling, een praktijk waar spreker en luisteraar een gelijkwaardige rol spelen en waar taal dezelfde status heeft als objecten. Iemand iets beloven betekent letterlijk hetzelfde als iemand iets overhandigen. Hetzelfde geldt voor de schrijfp praktijk. Schrijven is een vorm van communiceren en steeds meer een interactieve bezigheid geworden; niet alleen reageren lezers voortdurend op teksten, auteurs zelf reageren ook op teksten van anderen en op gebeurtenissen in de (digi)talige werkelijkheid. Meer dan voorheen betekent schrijven je identiteit verder mede vormgeven. Dit geldt zowel voor professionele als amateurschrijvers.

1.3 De dynamische schrijfcyclus

Naast de auteur, het onderwerp en de lezer zijn er nog twee aspecten die een rol spelen bij de tekstproductie, namelijk het *medium* en de *taal*. Elke tekst gebruikt een medium, digitaal of analoog of beide, om zijn lezers te bereiken. Tot slot, als laatste speler in de tekstproductie, de taal. Taal is meer dan alleen een tekensysteem om betekenis over te dragen. Het is ook een vorm van gedrag, een handeling in taal, zoals we zagen. Ons gaat het hier niet om de filosofische, maar de esthetische kant. Taal kan namelijk zowel lelijk als mooi zijn. Een tekst kan de lezer letterlijk afstoten of juist aantrekken. In dit boek leren we je bewust omgaan met de kracht en werking van taal voor je teksten. Samengevat onderscheiden we vijf rollen voor de tekstproductie. Deze vormen samen een netwerk van relaties waartussen voortdurend wordt geschakeld. Het is een uitbreiding van de pragmatische benadering, we noemen het de *dynamische schrijfcyclus*:

1. auteur: degene met een idee of onderwerp voor een tekst;
2. onderwerp: het thema waarover de auteur wil schrijven;
3. taal: het instrument waarmee de auteur het onderwerp beschrijft;
4. medium: de drager van de boodschap, de tekst;
5. lezer: degene die uiteindelijk de tekst leest, interpreteert en beoordeelt.

Deze cyclus kun je tijdens het schrijfproces vaker doorlopen, zowel heen als terug, maar ook diagonaal, bijvoorbeeld van auteur naar taal en van lezer naar onderwerp. Verder ben je tijdens het schrijven zowel auteur als lezer. En al schrijvend let je op het taalgebruik. Daarbij houd je ook rekening met de inhoud: is dit wat ik bedoel? Wil de lezer dit weten? Op deze manier cirkel je een aantal malen om de uiteindelijke tekst heen. We zien schrijven dan ook als een *rollenspel*: wie of wat is aan zet? En hoe haal ik de eindstreep met een bevredigend resultaat voor mezelf en de lezer?

Figuur 1.3 De dynamische schrijfcyclus met de vijf tekstaspecten voor tekstproductie

Bewonersbrief

In de schrijfcyclus verhouden de rollen zich dus dynamisch tot elkaar. Schrijf je namens de gemeente een brief aan de bewoners van een wijk, dan ligt de

nadruk op de *auteur* en het *onderwerp* van de tekst; de auteur is de boodschapper, de taal en de brief het voertuig, de lezer de ontvanger van de boodschap. Als auteur reken je erop dat het onderwerp de lezer motiveert om de tekst te lezen. Daarnaast hoop je dat het doel van de tekst, bijvoorbeeld de bewoners informeren over een nieuw fietspad, ook wordt bereikt met de tekst. Of dit doel wordt bereikt ligt mede aan de wijze waarop de brief is gestructureerd en geformuleerd. Een standaardbrief van de gemeente aan de bewoners, geschreven in formele taal, is volgens de bovenstaande definitie niet in balans; de bewoners voelen zich niet aangesproken vanwege het formele taalgebruik en het onpersoonlijke karakter van de brief.

Gedicht

Schrijf je bijvoorbeeld een gedicht dan ligt de nadruk op de *auteur* en de *taal*. Het onderwerp is het beeld, de gedachte of het gevoel dat je wilt overbrengen aan de lezer. Het medium is een ondergeschikte, want poëzie kan zowel worden gelezen in dichtbundels als beluisterd op Poetry Slam-avonden bijvoorbeeld. Of het doel wordt bereikt hangt van twee aspecten af; de vertaling van dit beeld in taal en de herkenning van dit beeld door de lezer. Een poëtische tekst, die qua vorm noch taalgebruik herkenning biedt, is eveneens niet in balans. De lezer voelt zich buitengesloten en vindt de tekst daardoor onbegrijpelijk. In poëzietermen heet dit ‘hermetisch’; de auteur is te ver doorgeschoten in zijn schrijfbambitie en heeft geen oog meer gehad voor de lezer.

In algemene zin is een tekst geslaagd als de vijf tekstaspecten in balans zijn, dat wil zeggen als de auteur samen met het onderwerp, de taal en het medium de lezer motiveert tot lezen en waarderen van de tekst zoals deze was bedoeld.

Denklab 1

Onderwerp: dynamische schrijfcyclus

Doel: onderzoeken eigen schrijfpatroon

Werkwijze: analyse van eigen teksten

- Neem willekeurig twee eigen teksten.
- Neem de dynamische schrijfcyclus voor je.
- Lees beide teksten.
- Wat valt je op bij jouw teksten? Onderzoek of je vanuit één of meer rollen hebt geschreven.

1.4 Creatief schrijven

Een tekst schrijven doet iedereen op zijn eigen manier. Toch kunnen we globaal twee werkwijzen onderscheiden:

1. structurele werkwijze;
2. creatieve werkwijze.

Bij de *structurele werkwijze* ga je planmatig te werk. Je deelt het schrijfproces op in fasen die je vervolgens stapsgewijs (lineair) uitwerkt. Daarbij maak je mogelijk gebruik van bijvoorbeeld de vaste indelingsschema's van Michaël Steehouder.¹ Hierbij hanteer je doorgaans het retorisch model waarbij de lezer de passieve ontvanger is van de tekst. Deze rationele manier van schrijven leunt sterk op het gebruik van formats.

De *creatieve werkwijze* volgt een ander pad. Je zoekt tijdens het schrijfproces voortdurend naar nieuwe ideeën of invalshoeken. Hierbij maak je gebruik van creatieve invallen en technieken die je bewust toepast. Dit doe je in fasen; zie daarvoor de creatieve driehoek en het creatieve proces in het volgende hoofdstuk. Je gebruikt daarbij de dynamische schrijfcyclus als model; door hiermee te experimenteren vergroot je je schrijfcapaciteit.

Dit leidt tot de volgende definitie van creatief schrijven: *creatief schrijven is een manier van schrijven waarbij je optimaal gebruik maakt van de vijf aspecten van een tekst*. In dit boek werken we de creatieve werkwijze verder uit.